

MONOSTORI IMRE

Többszörös peremvidéki létben

Gróh Gáspár:

Szabó Dezső – Kivezetés a szépirodalomból

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

Nézzük el a szerzőnek, hogy a nem mindenki számára rokonszenves asszociációt keltő alcím használatának nem tudott ellenállni; nézzük el, annál is inkább, mivel könyvéről egyéb kritikai észrevétellel csak alig-alig fogalmazható meg. Pedig igencsak bonyolult és a teljes életművet bejáró vállalkozás az, amit Gróh Gáspár itt véghez vitt.

Könyvének tárgya, miként erről a bevezetőben tájékoztat: „Szabó Dezső irodalomfelfogása, irodalomképe, az irodalommal való kapcsolata”. Speciális terület tehát, ezúttal nem a már megszokott Szabó Dezső-témák foglalkoztatták a szerzőt. (Habár, mint kiderül, ez a témavonulat is az lesz/lett, éppen e könyv révén.) Vajon mennyiben volt Szabó szépíró, regényíró, annak lehet-e nevezni, jóllehet az ő nevéhez fűződik a 20. század legnagyobb hatású regénye, *Az elsodort falu*? S írt ugyan még ezután is szépirodalmat, de egy évtized után lényegében abbahagyta, mert érezte, hogy ambíciói nem párosulnak az ennek megfelelő szépírói tehetséggel. Ám korántsem hagyott fel az irodalommal: egész életében benne ragadt, s harcos elevenséggel mondott véleményt kora (és az elmúlt korok) irodalmi életéről, működéséről, szereplőiről. Nagy alakjaival is összetalálkozott természetesen, s örök ellenzéki-séggel támadt rájuk, máskor meg szerepeket alakított, de az is kiderül, hogy ellenfeleivel sem volt egészen kítgadó: hiszen még a legádázabb támadásai mögött is felcsillantak a másikkal rokon vonások. Mindenekelőtt az író közéleti szerepvállalási kötelességének hite és parancsa. E tekintetben is az „ellentmondások” nagy alakja volt ő. S e tekintetben (is) hasonlított a nem szépíró író karakterére.

Nagy és feszítő ellentmondások működtek benne: éles szemmel fedezte fel a nyugati mintára elképzelt modernizáció szükségességét, benne a kulturális modernizációét, ugyanakkor mélyen el volt kötelezve a magyarság iránti küldetésstudatnak. Mindezt hősi küzdelemnek érezve élte meg. A lehető legtöbb kortársi szellemi jelenséggel harcban állt, de önmagával nemkülönb. Innen a lázas tenni akarás és harcias küzdelemlámpa egész életén át. „Az ő ideálja a történelmi sorsot alakító, népvézérré emelkedő lángoszlop-író.” Szellemi-ideológiai helye a magyar értelmiség szempontjából a mozgalmon kívüli hatóerő volt.

Fontos indítást jelentett a családi miliő: a hajlíthatatlan kurucos szellem, másfelől a mélyen ható Jókai-kultusz. Amely határozott kritikai arcúval párosult. S amely kemény kritikai szemlélet elérte magát Jókait is: az ő művein tanult meg olvasni az országot, de ő a felelős a nemzet „önáltató hazugságaiért” is. Ugyanakkor – emeli ki Gróh – soha nem szakadt el Jókai hőseinek hatásától: nagy regényalakjai (Böjthe János, Boór Bálint) a Jókai-hősök leszármazottai. Szabó Dezső nagy ösztönzőerői közé tartoztak a francia, a párizsi élmények: a polgárosodott Nyugat nagy szellemi vívmányai, amelyek megőrizték a francia középkor értékeit.

Gróh Gáspár intellektuális ereje többek között abban is megnyilvánul, hogy széles körű művelődéstörténeti ismeretei birtokában egészen közelről tudja megmutatni hőse mozgólatait, szellemi és emberi természetének működését. Azt is megfogalmazza, hogy csak „egyetlenegy” Szabó Dezső van: valamennyi szerepében ugyanaz a lélek működött. S ugyanaz a vágy hajtotta, mint több száz éve élt és működött elődeit: nyugati szellemmel beoltani a magyarságot. Másfelől viszont igen heves igenek és nemek szólaltak meg benne, nemritkán ugyanabban a pillanatban s ugyanazt a tárgyat vagy személyt illetően.

Gróh könyvének első ötöde ezeket a fő problémákat, témákat exponálja, az összes többi rész a konkrét igazolási eljárást tartalmazza.

Első helyen a Nyugat iránti „vonzódás és taszítás” kerül terítékre. Szabó Dezső sokat köszönhetett a folyóiratnak, de kezdettől fogva zavarta annak esztétizmusa. A Nyugat sem fogadta észrevételek nélkül a lázadó tanárt, nem osztozott számos nézetében. *Az elsodort falu*ban Ady-Farkas Miklós irodalmi társasága nem sok dicséretet kap. Abban a regényben, amelyben Szabó hadat üzent az egész dualizmus kori Magyarországnak, amelyben leszámolt mindennel és mindenkivel. Kivéve

a magyar parasztságot, a nemzet egyetlen lehetséges megmentőjét. Szabó Dezsőt felszabadította jelentős teljesítménye, amely ebben a regényében megmutatkozott, nem óhajtott többé kórustag lenni egy nagyobb közösségben. Szakítania kellett a Nyugattal. Az *elsodort falu* erről is szól: valóságos panoptikumot varázsolt a Nyugat és a pesti irodalmi élet közismert alakjaiból. (Osvát, Móricz, Babits, Molnár Ferenc, Balázs Béla, Kaffka Margit és sokan mások.) Ez a nagy szellemi leszámolás volt – jegyzi meg Gróh – „az első lépés az irodalommal való szakítás felé”.

Vajon miért kellett egyáltalán írónak lennie, hiszen a politikai esszé műfaja és tartalma jelentette az igazán erős Szabó Dezsőt? Valószínűleg azért, mivel abban a hitben élt, hogy az igazi nagy változásokat egy nemzet életében az irodalom formálhatja leginkább. És a közíró? Ő is író? Vagy inkább próféta? Mi lehet a szerepe? Örökké a középpontban szeretett volna lenni. Ha kell, botrányok árán is. De nem csekély mértékben szellemi kisugárzása miatt ott is volt. Gróh Gáspár végül kikerekíti Szabó Dezső szerepét, és kijelöli helyét a magyar esszé történetében: a politikai esszét el tudta fogadtatni mint írói megnyilvánulást. Nagy szerepe volt a 20. századi esszéíró nemzedék fellépésének előkészítésében: Németh László, Halász Gábor, Cs. Szabó László, Szerb Antal munkássága nyomán az esszé is felsorakozott az irodalmi műfajok közé, ő maga pedig megteremtette a politikai esszé műfaját.

Külön fejezetben foglalkozik a szerző Szabó Dezső talán legjobb, mindenestre legharmonikusabb irodalmi művével, az *Életeim* című memoárral, amelyet haláláig írt. Az itteni, címbeli többes szám azt jelenti, hogy oly gyakori és mély változások, törések jellemezték ezt az életet, hogy idővel mintegy megtöbbszöröződött: többféle értelmet és mintát alakítva ki. Tehetsége sokszínű és meggyőző volt, de folyamatos útkereséseinek nyomán nemigen lehetett besorolni a hagyományos értelmiségi szakmák egyikébe sem. Felfokozott énkultusza folyvást kívánta az ehhez való energiákat, ezt próbálta biztosítani minden szertelen magamutogatásával. Érthető, hogy írása közben nagyon élvezte a kötetlen csapongást „életei” körül. Részletesen szól gyermekora világról, a haláláig elkísérő élményekről. Fontos momentum Gróh Gáspár egy megjegyzése Szabó életének periferikus meghatározottságáról. „Többszörös peremvidéki létében, Európa, Magyarország és Kolozsvár félperifériáján, annak különös szociokulturális környezetében tapasztalta meg a hanyatlás és sértettség légkörét, azt, amely társadalmi értelemben is jellemezte a magyar középrétegek közérzetét.” Ennek a peremvidéki létnek az érzésvilága szembesült a párizsi élmények sokaságával, amelyek között azonban nem szerepeltek a kortársi modernizmusok. Itthon viszont meghódítja Ady Endre szelleme és költészete.

Az *Életeim*ben nemcsak élete rajzolódik ki, hanem irodalomtörténeti eszményeinek körvonalai is megjelennek. Sarkosan fogalmazott, mint mindig: „az 1867 utáni irodalom egészen a huszadik század első évéig: az újabb magyar irodalom legsilányabb, legmagyartalanabb korszaka”. Mert hiszen Szabó számára a legfőbb irodalmi ismérv mindvégig az, mennyire képes szolgálni, illetve formálni a nemzeti tudatot. Erről a magaslatról ítélkezik, mond véleményt, s ezek a vélemények éppen e súlyos feladatvállalás nyomása miatt válnak harsogóan kiáltványszerűvé. Székelyudvarhelyi száműzetése idején torokszorító elszigeteltségben él. Még a Nyugat híve, s egy Nyugat–Ady-esttel lepi meg az udvarhelyieket. S bár Babits nem kedveli őt, a Nyugat rendszeresen közli írásait. Szabó úgy érzi: megbecsülik. De egy idő után kiütközik örök kívánalma: az irodalmat a nemzet szolgálatába kell állítani, ebből azonban a Nyugat nem kért. A szakítás elkerülhetetlen: Az *elsodort falu* végleg szétzilálta a kapcsolatok maradványait is.

De vajon mit értett Szabó Dezső a „magyar lélek”, a „magyar faj” fogalmán? Mindenekelőtt a nemzeti szellemi hagyományt (leginkább a klasszikus irodalmat), amely nélkül elképzelhetetlen bármiféle modern kori aktualizálás. Szemben állt minden nemzetek feletti eszmével, értelemszerűen a kapitalizmussal is. Szemben állt az asszimilációval, de az üres magyarkodással is. A középosztály reménytelen, a feudális rétegek roppant károsak, marad – megint csak egyetlen reményként – az érintetlen magyar parasztság.

Az *Életeim* mint visszatekintő számvetés több ponton egészíti ki és fogalmazza újra az egyes egyéb munkáinak saját értelmezéseit, valamint állásfoglalásait a magyar jelen és jövő kérdéseiben. Jászi Oszkár kérésére írta meg hitvalló esszéjét: *Az irodalom mint társadalmi funkció*, amelynek címe is mutatja Szabó írói elhivatottságát. A legfontosabb közleményei közé sorolja a Berzsenyi-tanulmányt, s kommentálja is: „Ez a tanulmány különben annak a mély rokonságnak volt a kifejezője, mely Berzsenyi lelki alkata és köztem van.”

Külön fejezetben tárgyalja Gróh a Berzsenyi- és az Eötvös-tanulmányt. Szabó volt az első, aki Berzsenyiben meglátta a modern költőt. Méghozzá – világképe szerint – a romantikus költőt. (Adyt

is romantikusnak látta, ami az elismerés felsőfoka volt nála.) Az Eötvösről szóló esszéje (*A falu jegyzője*) 1912-ben született, s kiderül belőle Szabónak a korszerű regényről alkotott felfogása. Ami nem más – következetesen –, mint hogy a regény hozza minél közelebb a valóságot. (Gróh itt emlékeztet arra, hogy Szabó később lapjának az *Élet és Irodalom* címet adja.)

Ady Endre mindvégig igazodási pont volt Szabó Dezső számára. Ez a bonyolult és tartós szellemi kapcsolatrendszer többszintű, s e szintek szerkezete is összetett volt. Szabó kiemelkedő szerepet töltött be az Ady-recepcióban: „először olvasója volt és rajongója lett Adynak, később a Nyugat körében már szerzőtársa, utóbb értelmezője, majd kritikusa lett, de mindvégig folytatója akart lenni az általa legfontosabbnak tartott összefüggésben: a nemzeti sorskérdések ügyében”. Nehezen kapott rá Adyra, majd személyesen is találkozott (nem sok eredménnyel), végül is az elmélyült tanulmányozás és a róla szóló három esszé tanulmány meggyőző bizonyítéka annak, hogy Szabó őszinte meggyőződéssel vállalta Adyt. Az első tanulmányt 1911-ben, a másik kettőt Ady halála után, 1919 első felében írta. Az első *A romantikus Ady* volt, amelyben „Adyt mint végzetével vívódó hőst” sorolja be „a romantikusok típusába”. Prófétaik alkatakat mutatja, aki azonban nem az utolsó ebben a sorban: Szabó talán önmagát szánta oda utolsóknak. A korabeli felfogásokkal szemben Petőfivel vonja párhuzamba. A következő Ady-tanulmánya *A két forradalmi költő* volt, az előző párhuzam kifejtése és indoklása. Erősen érződik itt a nemzetkarakterológiai indíttatás, a magyarság mint „faj” (teljesen legitim) értelmezése, amelynek tartalma Petőfinél az Alföldről származik, s csordulásig telítette „ezt a délszláv lelket”. Ady magyarsága egészen más sorsképlet: ő erdélyi magyar, magyarsága kismemesi szenvedés során alakult ki, s a magyar múlt minden tragédiáját magában hordozta. Ugyanakkor ő az, aki vállalta a nemzeti múlttal való teljes azonosulást is. Ez magyarázza az ő „kétkelkű” forradalmár mivoltát. Harmadik tanulmánya *A forradalmas Ady* volt, amelyből már eltűnt minden kritikai elem. „Szabó Dezső a költőben már nem prófétát, hanem egyenesen megváltót látott.” Kinek „igazi forradalmisága nem úgynevezett forradalmi verseiben, hanem társadalomképében, nemzetfelfogásában, antropológiájában és költői látásmódjában mutatkozott”.

Fontos szellemi probléma e kötetben József Attila és a Bartha Miklós Társaság Szabó Dezső felé fordulása, egyáltalán a Szabó-féle parasztmítosz hatása az ifjabb generációra. Balul sikerült személyes találkozásuk nem akadályozta meg, hogy Szabó hatása komoly nyomot hagyjon ifjabb pályatársa gondolkodásán. Sőt, a Társaság kiáltványán (*Ki a faluba*) és szemléletén is. József Attila több írásában is feltűnnek Szabó tézisei, például a Babits-ellenes megnyilvánulásaiban.

Gróh Gáspár Adyval kapcsolatban újra előhossa *Az elsodort faluban* megrajzolt képet, amit úgy értelmez, hogy Szabó nemhogy Ady-mítoszt akart itt építeni, hanem éppen ellenkezőleg: le kívánt számolni a hívei és rajongói körében egyre növekvő mítosszal. Véleménye szerint ugyanis Ady már nem töltheti be azt a szerepet, mint korábban. Csakhogy mire a regény megjelent, Ady már nem élt, s így az olvasókban már föl sem vetődött, hogy a regényíró éppen Ady ellenében foglalt állást. Mondván, hogy ma már kevés csak beszélni és írni a magyarság tragédiájáról, de cselekedni is kell: lásd Böjthe János példáját. Ady helyébe tehát Böjthe János lépett, a népi ellenállás hőse.

Maga Szabó Dezső pedig lassan-lassan elszigetelődött. Nem állt mögötte szervezet, társaság. És Gróh Gáspár gondosan felkutatja azt is, hogy a fő kérdések feszítőereje mellett még mi vezethetett Szabó távolságtartására Adyval szemben. Egy meg nem jelent kéziratra hivatkozik, amelyet Ady írt a *Nincs menekvés* című, 1917-ben megjelent első regényéről, s erről Szabó is tudomást szerzett. Mély sebet kapott ezzel Adytól. S *Az elsodort falutól* kezdődően az „Ady és én” paradigma helyére az „én és Ady” került. Később az is kiderült, hogy „Szabó Dezső politikai esszéinek, tanulmányainak problémaérzékenysége, éleslátása, társadalombírálatának intellektuális bátorsága sokban méltónak bizonyult Adyéhoz”.

Új fejezet a szóban forgó kötetben Szabó Dezső állásfoglalása az akkori irodalomtörténet-írás két szimbolikus alakja, Horváth János, illetve Pintér Jenő működésével szemben. Horváth diáktársa volt az Eötvös-kollégiumban, de ez nem akadályozta meg abban, hogy a *Segítség!* című regényben is súlyosan megbántott Horváthot keményen megbírálja. Ennek ürügye annak Petőfi-könyve (1922) volt, valódi oka azonban szerzőjének betagozódása a fönnálló rezsim neki szánt pozícióiba. Hasonló okok miatt fordult szembe gyűlölettel Pintér Jenővel is, aki szerinte szószólójává vált a minden értéket elnyomorító magyar politikai rendszernek. Azaz Szabó Dezső ítélete egyetlen döntő szempontra redukálódott – eltekintve bármely szakmai értéktől –: a „nemzetépítő teljesítmény” meglétére. Minden egyéb filológiai és történelmi szakszempontra jelentősége elporladt eme közelítései során. (Ráadásul azt állította, hogy Horváth János az ő Petőfi-rajzának a velejét adta elő újra, hatalmassá duzzasztva a terjedelmet.) Pintér Jenő ugyancsak megkapja a magáét Szabó Dezső kiroha-

násaiban (*Pintér Jenő könyve*). S még durvább módon. (Miközben arról is értekezik, hogy ő maga mi-képpen írta meg egy irodalomtörténeti munkát: szellemtörténeti és nemzetkarakterológiai alapon. Vagy pedig alkotói portrék sorozataként. Netalán könyvek, művek történeteként.) Természetesen Szabó beleköt Pintér korszakolásába, értékszempontraiba és minden egyéb megnyilvánulásába.

Rendkívül érdekes fejezet foglalkozik Gróh kötetében a Szabó Dezső és Babits Mihály közt feszülő, de hullámzóan jelentkező nagy ellentét mibenlétével. Maga az ellentét jellege is különleges volt: miközben bírálta Babitsot, alapvető dolgokban egyetértettek. Ady halála után megüresedett az irodalmi vezér helye, s Szabó szemszögéből nézve evidens volt, hogy ezután majd őt illeti meg ez a hely. Babits azonban természetes módon vált szellemi mércévé és irányítóvá. Ennek ellenére Szabó Dezső nem szakított azzal a meggyőződéssel, hogy a magyar irodalmat meg kell újítani. Ez a hitvallása azonban még korábról származott, s maradt meg benne. Babits *Halálfiái* című regényére szokatlan, már-már beteges dühvel csapott le a húszas évek végén, minden rosszat elmondott róla, egy szó dicséret nélkül (*Filozofia az irodalomban*). Nem ez volt az első kirohanása Babits ellen, s éppen az egyik vitacikkében fogalmazta meg először irodalomfelfogása alaptételét, mely szerint „a művészet a maga egészében szociális funkció”. Babits Petőfi-képét is támadta Szabó, Aranyt is beemelve mellé: „megegyeztek abban, hogy mindketten koruk átlagemberének voltak a kifejezői a *zseni intenzitásával*”. Különös módon a Babits elleni támadásokhoz Ady költészete jelentette a döntő érvet, mármint az, hogy Babitsnak semmi joga sincs betölteni Ady helyét. Úgy tartotta, hogy „Ady az abszolút költő, Babits abszolút tagadása minden költészet lényegének: az abszolút mechanikus, a mesterember. Ady költészete az abszolút élet.” Szabó a *Csofátalos élet* című regényében is kigúnyolta Babitsot. Gróh összefoglalása: „Az egyik kivételes nyelvismeretű és olvasottságú filosz irritálta a másikat, később a végtelenül hiú és féltékeny Szabó Dezső rendre (így önéletírásában is) Babits végtelen hiúságáról és féltékenységről értekezett. Pedig Ady kivételével alighanem Babitscsal kötötte össze legtöbb gondolati szál.” Ezt részletesebben is kifejti a szerző: az ellenforradalmi kurzus elleni harcban egy oldalon álltak, s így „akaratlan harcostársak” lettek. Babits *A kettészakadt magyar irodalom* (1927) című esszéjében elfogadta azt a tézist, hogy „a magyar irodalomnak nemcsak irodalmi, hanem nemzeti feladatai is vannak”. Szabó ezt ugyanígy látta. Minőségérzéke – minden pocskondiázása mellett vagy ellenére – arra indította, hogy elismerje Babits kivételes tehetségét, tudását. A kettészakadt magyar irodalomról szóló vitába éppen Babits hozzászólásának hatására kapcsolódott be. Kifejtette, hogy éppen a Berzeviczy-féle szerepek és magatartások gerjesztik fel mesterségesen a magyar irodalom megosztottságát. Ez pedig nemzetellenes magatartás. Mindeközben ki-kiütőköznek az egymásnak feszülés jelei (lásd például *Az írástudók árulása*-problematikát), ugyanakkor nem kérdőjeleződött meg, hogy lényegében itt is egy oldalon állnak. (Holott nem kommunikáltak egymással.) S melyik megítélés, szempont a döntőbb? Talán az, hogy kettejük irodalomfelfogása döntően különbözött egymástól? Vagy pedig ez az „egy oldalon állás” fontos ügyekben?

Gróh Gáspár könyvének utolsó fejezete a *Segítség!* című regényt értelmezi. Maga is eltűnődik a műfajit illetően: „Pamflet? Regény? Pamflet-regény?” Mindenesetre ez a mű jelentette a kivonulást a nívós szépirodalomból. Saját tragikus életét az egész nemzet tragédiájává stilizálja – Adyra utaló aszociációk keltésével. Csalódás, keserűség, a szépirodalomban sikertelenség övezte próbálkozások vezettek ide, ehhez a fájdalmas leszámoláshoz. A szépirodalomban végül is megbukott Szabó Dezső, miközben, ezzel párhuzamosan korának legnagyobb hatású ideológusa lett. Íróként, politikai esszé-íróként. Nemcsak magánéletében volt magányos, de kimaradt az irodalmi élet forgatagából is. A *Segítség!* hőse szobrász, Boór Bálint. Az ő kálváriájában saját üldöztetését, keserű sorsát idézi, ám telis-tele szatirikus elemekkel: a korszak számtalan közszereplőjét teszi nevetségessé. Miközben a hozzá közel álló személyeket szép képekben idézi meg. Szabó Dezső eme regénye is ugyanazokat a fő ideológiai és politikai kérdéseket veti fel, mint addigi életműve java: például Boór Bálint vilásképe Ady modernitást jelentő nemzettudatának kereteibe illeszkedik. Boór Bálint – foglalja össze Gróh – „a Szabó Dezső-ideológia és -esztétika sűrítményét” adja. S ezzel ki is lép az irodalomból.

Nagy munka és alaposan átgondolt koncepció eredménye Gróh Gáspár könyve. Tiszteletet parancsoló és hiteles valamennyi (bonyolult) kérdése és (bonyolult) válasza. Nehezítette saját munkáját azzal, hogy egy-egy alapgondolatához, szituációteremtéséhez ugyan hirtelen jut el, ám ezek után sokszor kalandozik el újabb és újabb bizonyítékok után, majd sikeresen tér vissza a kiinduláshoz. Oly mértékben ismeri tárgyát és résztémáit, hogy nem téved el a maga keltette rengetegben. Könyve az utóbbi idők legfontosabb és legérdekesebb szakmai vállalkozásai közé tartozik. (*MMA, 2020*)